

A hallgatás ellen szólnak

Amikor a genocídium témakörét körüljáró írásomban a cseh Jáchym Topol: *Az ördög műhelye*, illetve a horvát Slavenka Drakulic: *A légynek sem ártanának* című művét vetem össze, vállalkozásom első látásra merésznek tűnhet. Hisz a két alkotás mind műfaját, mind a feldolgozott történelmi korszakot, mind pedig a népiertásban „érintett” nemzetiségeket tekintve különbözik egymástól: amíg Topol műve a nácik vezette II. világháborús népiertás egykori helyszínein, a csehországi Terezínben és a Minszkhez közeli Hatinyban, egy fiktív történet keretében játszódik, addig Drakulic nem regényben, hanem riportkönyvben mutatja be a délszláv háború népiertásban részt vevő háborús bűnöseinek Hágában zajló persorozatát.

Mégis, ha a két alkotást alaposabban szemügyre vesszük, rádöbbenünk, hogy a vártnál jóval több hasonlóság, sőt, szemléletmódbeli egyezés van közöttük. Hisz Topol és Drakulic akarva-akaratlanul is egymásra reflektál akkor, amikor a népiertás mechanizmusára koncentrálnak, azokra a közös gyökerekre világít rá, amelyek – akár a náci Németországban, akár a Szovjetunióban, akár a '90-es évek szétbomló Jugoszláviájában „járunk” – a különböző népek, népcsoportok megsemmisítésének kiváltói és táplálói.

A népiertás mechanizmusának közös eredetére Drakulic így utal: „Talán túlzás bármelyik jugoszláv utódállamot a náci Németországhoz hasonlítani. De van egy pont, ahol az összehasonlítás lehetséges, ez pedig a »Másiknak« mint a gyűlölet tárgyának a megkonstruálása. Első lépésként elengedhetetlen, hogy kijelöljenek egy ilyen tárgyat, és meggyőző indokokkal szolgáljanak a gyűlöletre. [...] A gyűlölet tárgya a másik törzshöz vagy másik rasszhoz tartozó ember is lehet. A propaganda feladata úgy formálni ezt a különbséget, hogy a fenyegetettség érzetét keltse, ami egyre nagyobb homogenizálódást eredményez. A legfontosabb tényező a gyűlölet kiváltása.” (156-157.)

S ha elfogadjuk a gyűlölet kiváltását legfontosabb tényezőként, azonnal költőivé válik a Topol regényében elhangzó kérdés: „Hogy ha egyszer megtörtént ez, ez a népiertás, megtörténhet megint?” (40.), hisz a terezíni, főleg zsidókat érintő genocídium emlékhelyére látogatók maguk is jól tudják, hogy egy könyörület nélküli, gyűlölködésre alkalmas világban élnek, ahol minden lehetséges, és minden ismétlődhet.

A gyűlöletkeltő mechanizmus felvázolása azonban a két mű sajátos egymásba játszásának csak a kezdete: ugyanis mindkét alkotás arra is rávilágít, hogy a népiertást elkövető bűnösöknek valahogy igazolniuk kell önmaguk s a velük együttműködők felé tetteik „helyességét”. S erre általában a kollektív hallgatás, az igazság elfedése, elfojtása szolgál.

A hallgatás, az elfojtás motívumának említésekor pedig már ott vagyunk a két mű legfontosabb – közös – céljánál: a harcnál, amelyet annak érdekében folytatnak, hogy a népiertással kapcsolatos igazság végre napvilágra kerüljön.

A két szerző közül Drakulic az, aki a tisztánlátás érdekében írott riportkönyvében a hallgatásnak is történelmi távlatot ad: jelzi, hogy a

II. világháború utáni Jugoszlávia ugyanúgy elhallgatta a háborúval kapcsolatos igazságot, s helyette sajátos Titó-mítoszt kreált a népe számára, mint ahogy a délszláv háború után teszik ezt a horvátok és a szerbek egyaránt. Mert az nem kérdés, hogy a háború célja a horvátok részéről a nemzetállam létrehozása volt. Csakhogy az igazságnak azt a részét, hogy ehhez hozzátartozott az etnikai tisztogató is, amely például „kétszázézer szerbet Krajina elhagyására kényszerített, [...] és amelyben például boszniai horvát katonák huszonnégyezer muszlimot tartottak fogva negyvennégy hercegovinai koncentrációs táborban – ezt az igazságot senki nem akarja hangosan kimondani. Ami azt illeti, hallani sem.” (13.). Hisz az igazság politikailag veszélyes lehet egy olyan országban, ahol Tuđman propagandája tíz év alatt meggyőzte az embereket arról, hogy a hágai törvényszék listáján szereplő embereket hősöknek, és nem bűnösöknek kell tekinteni.

Épp ezért Drakulic riportkönyve legdrámaibb fejezetének azt tartom, amely Milan Levar, egy Gospicban élő rendőr ügyét tárgyalja, aki a hágai törvényszéken kész volt tanúskodni mindarról, amit ebben a horvát kisvárosban a szerbek ellen elkövettek. Azaz horvátként nem hallgatta el az igazságot, hanem mert beszélni a város szerbektől való „megtisztításáról”. Tette mindezt egy olyan településen, ahol a hallgatás összeesküvése zajlott, mert szinte mindenki bűnös volt valamiben: ki a szerbek leölésében, ki a házaik kirablásában. S persze ezekről senki nem akart beszélni.

Így szinte törvényszerű volt, hogy egy ilyen közegben az „áruló”, a beszélni kész Levart meggyilkolják. S miután nem kért magára Hágában védett tanú-státuszt, ez 2000 augusztusában be is következett: Levarral egy bombarobbanás végzett.

S amíg Drakulic a hágai pereket végighallgatva, s az ilyen Levar-féle eseteket feltárva harcol az igazságért, Topol hősei ez ügyben szintén sajátos útra lépnek. Az E/1. személyben narráló, névtelen főhős először Terezínben, egy, a náci koncentrációs tábor priccsén született öregembertől, Lebótól hallja azt a törekvést, hogy az igazságért, a kollektív elfojtás ellenében Terezínt „meg kell őrizni az emberiség emlékezeté számára.” (38.) Azaz olyan emlékhelyet kell létrehozni, ahová a lágerben elpusztultak leszármazottai, az úgynevezett „priccskeresők” ellátogathatnak, s az „abszolút gonosszal” szembenézve, ébren tarthatják a kollektív emlékezetet. A regény fő-

Slavenka Drakulić

hőse a terezíni példa terjesztése érdekében ellátogat a fehérorosz Hatinyba is, ahol még az előző helyszínhez képest is jóval nagyobb léptékben folyt a gyilkolás. „Ez Hatiny – mondja a belorusz Alex. Ilyen falu százával, ezrével volt itt. [...] Vajon ki lehetne irtani a szlávokat? Hát itt megpróbálták. Háromszázezret ki is irtottak. Csakhogy nálatok nyugaton erről senki nem tud semmit. Na, és miért söpörték a szőnyeg alá? Miért hallgatnak róla a mai napig? - teszi fel a kérdést Alex Topol főhősének, s válaszából kiderül, hogy itt is hasonló okokból hallgatták el a genocídiumot, mint Drakulic Gospicában. Mert mint a horvát településen, itt is szinte mindenki részt vett benne ilyen-olyan módon: „Azért söpörték a szőnyeg alá a több százezer ember elégetését, mert ugyan az egészet a friccek vezényelték, de zsold fejében oroszok, ukránok, litvánok is gyilkoltak.... ma meg megy a lapítás.” (127.) Ezért Hatinyban, az „ördög műhelyében” Alex szerint még a terezíniénél is fontosabb, hogy az igazság napvilágra hozatala érdekében Múzeumot létesítsenek az utókor számára.

Csakhogy, miközben mindkét mű szerzője a maga dokumentarista illetve fiktív eszközeivel harcol a genocídiumot elkövetők hallgatása ellen, s az igazság érdekében, harcába „belebukik”. Mert az igazság napvilágra hozatala mindkét műben akadályokba ütközik. Drakulic könyvében teljesen objektív körülmények miatt. A szerzőnő ugyanis – végighallgatva a legnagyobb háborús bűnösök, például a szerb Ratko Mladic vagy a horvát Mirco Norac perét – végül azzal szembesül, hogy amikor ezeket a különböző nemzetiségű bűnelkövetőket összezárják a scheveningeni őrizetes fogdában, az illetők remekül kijönnek egymással. „Testvériségben és egységben” élnek, hátrahagyva minden korábbi ellenségeskedésüket. S ezt tapasztalva Drakulic úgy érzi, hogy ezzel a bűnösök „nevenségessé teszik azokat, akik végrehajtották a parancsaikat. Bolondot csinálnak azokból,

akik elveszítették szeretteiket.” S joggal vetődik fel benne a kérdés: „Ha ez a «testvériség és egység» a tegnap még esküdt ellenségek között valóban a háború epilógusa, akkor vajon miért folyt ez a háború?” (167.) Nyilván semmiért. S ha ezek az elítéltek ilyen cinikus módon jól érzik egymással magukat a börtönben, s láthatóan nem értik, miért is tartják őket bűnösnek, az, úgy érzi, az ő igazságfeltáró munkájának az értelmét is megkérdőjelezi.

Topol fikciójában pedig az igazság feltárását, az Emlékmű és a Múzeum létrehozását az árnyékolja be, hogy a hősök mindezt üzleti vállalkozássá degradálják, anyagi hasznot akarnak belőle húzni. Egyre erőteljesebben: mert amíg Terezínben „csak” úgynevezett „gettópizzát” sütöttek az oda látogatóknak, illetve „*Ha túléli a halált, itt ölték volna meg Franz Kafkát*” (44.) feliratú pólókat nyomtattak, Hatinyban már a „rettenet Jurassic Parkját” kívánják felépíteni. Ahová a következő elgondolás alapján „csábítanak”, szintén jó pénzért, a nagyérdemű közönséget: „Különleges egy ilyen ország, vagy sem? Különleges! A globalizált világban már minden fel van osztva, a szentségit! Thaiföld szex, Olaszország tenger meg festmények, Hollandiában fapapucskok meg sajtok, Fehéroroszország meg horrortúrák, hát nem? [...] Látogassa meg a genocídium európai emlékművét, az Ördög műhelyét!” (120.)

Tehát, amíg Drakuliæ a háborús bűnösök cinikus viselkedését látva érzi hiábavalónak a saját és a hágai törvényszék törekvéseit, Topol a hősei ténykedésében hasonló cinizmust tár fel: arra világít rá, hogy mivégre az emlékezés, az igazság érdekében történő ténykedés, ha az nem öncélú? Ha az a minél több, és bármi áron történő pénzszerzésre irányulva csak újratermeli a gonoszt, s egy újabb ördögi műhelyet hoz létre? Amely nem máson, mint az újratermelő gyűlöleten, sőt, gyilkosságokon alapszik.